

‘बाँच र बाँचन देऊ’ कवितासङ्ग्रहको समाजभाषिक अध्ययन

प्रकाश काफ्ले

परीक्षा क्रमाङ्क : २३३००२३

त्रि.वि.दर्ता नं. ९-२-६३६-२३-२००७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस,

नेपाली शिक्षा विभाग, स्नातकोत्तर तह दोस्रो

वर्ष नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको

प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

२०७२/२०१६

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस

शोधनिर्देशकको सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका छात्र प्रकाश काफ्लेले 'बाँच र बाँचन देऊ' शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रही तयार पार्नु भएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधपत्रबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिश गर्दछु ।

मिति : सन् २०१६

.....

उपप्राध्यापक भानुभक्त गुरुङ

शोधनिर्देशक

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली भाषा विभागअन्तर्गत दोस्रो वर्षको नेपा.शि.५९८ को प्रयोजनार्थ प्रस्तुत शोधपत्र 'बाँच र बाँचन देऊ' कविता सङ्ग्रहको समाजभाषिक अध्ययन शीर्षकमा अध्ययन तयारीका लागि विभागीय स्वीकृति प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख श्री अर्जुनप्रसाद पौडेलमा सर्वप्रथम हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । त्यसैगरी यस शोधपत्रको तयारीका क्रममा कुशल निर्देशन प्रदान गर्नुहुने उपप्राध्यापक श्री भानुभक्त गुरुडप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता जाहेर गर्दछु । यसैगरी नेपाली विभाग लगायत अन्य सम्पूर्ण गुरुहरुप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

त्यसैगरी मेरो अध्ययन कार्यलाई निरन्तर रुपमा यहाँसम्म ल्याइपुऱ्याउन अथक परिश्रम गर्नुहुने मेरा आदरणीय माता पिता (गीता काफ्ले, देवकी बराल काफ्ले तथा छविलाल काफ्ले) हजुरबुवा, हजुरआमा, काका अशोक काफ्ले दिदी बहिनी (विमला, शर्मिला, प्रमिला, उर्मिला, प्रज्वला, प्रज्ञा) तथा भाइ प्रज्वल) मा आदरअनुसार कृतज्ञता र आभार प्रकट गर्दछु । यस अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्दा आवश्यक सहयोग पुऱ्याउनु हुने विभागीय प्रमुख तथा आदरणीय गुरु अर्जुनप्रसाद पौडेलज्यू सहित गुरुआमा इन्दिरा पौडेल अनि भाइ बहिनीहरु आस्था, आयुशा र अपूर्व पौडेलबाट प्राप्त स्नेहालु आत्मीयताको म सदा ऋणी रहने छु । जनकविका रुपमा अमर स्रष्टा गोकुल जोशीप्रति पनि शब्द श्रद्धाञ्जलि अर्पण गर्दछु । यसैगरी यस अध्ययन प्रतिवेदनलाई मूर्तता प्रदान गर्न कम्प्युटरसम्बन्धी कार्यमा सहयोग गर्ने आयुशा बुक्स सिन्धुलीलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा मूल्याङ्कनका लागि पेश गर्दछु ।

मिति :

शोधार्थी

प्रकाश काफ्ले

शोधसार

शोधशीर्षक : 'बाँच र बाँच देऊ' कविता सङ्ग्रहको समाजभाषिक अध्ययन

शोध निर्देशक : भानुभक्त गुरुड

शोधार्थी : प्रकाश काफ्ले

शैक्षिक वर्ष : २०६७/२०६९

क्याम्पस/विभाग : सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

जम्मा अध्याय : पाँच

पृष्ठसङ्ख्या : ११+६४+२

शोधप्रक्रिया

भाषाविज्ञानको शाखाका रूपमा समाज भाषाविज्ञान आएको हो । समाजभाषाविज्ञान भाषाको समाजपरक अध्ययन हो । प्रायोगिक भाषाविज्ञान आधुनिक भाषाविज्ञानको एउटा पाटो हो भने प्रायोगिक भाषाविज्ञानको एक महत्वपूर्ण शाखा समाजभाषाविज्ञान हो । भाषाविज्ञानले संरचना पक्षमा जोड दिँदा समाजभाषा विज्ञानले तिनको अन्तरसम्बन्ध तथा व्यवस्थाको वर्णनमा जोड दिन्छ । चम्स्कीले समाजभाषाविज्ञानलाई भाषाको सन्दर्भपरक प्रयोग र त्यसको सामर्थ्यको संज्ञा दिएका छन् । भाषा सामाजिक सम्प्रेषण एवम् व्यवहारको महत्वपूर्ण तथा प्रभावकारी अध्ययन भएकाले पनि समाजमा यसको के-कस्तो सन्दर्भ वा कसरी प्रयोग हुन्छ भन्ने कुराको अध्ययन समाजभाषाविज्ञानमा हुन्छ ।

भाषा सामाजिक संरचनाका आधारमा सिर्जित हुने गर्दछ र सामाजिक भेद अनुसार विविधता पाइन्छ । एउटा जीवन्त भाषामा क्षेत्रीय, सामाजिक, प्रयोजनपरक जस्ता विभिन्न किसिमका भेदहरू रहेका हुन्छन् । जसका सामाजिक भेद वर्गीय समाजका कारणले निर्मित जटिल भेद हो । एउटै समाजभित्र आ-आफ्नै परम्परा र मान्यतामा आधारित धेरै समुदायहरू रहन्छन् र तिनको

बोलीमा पृथकीकरण रहन्छ । यही नै भाषिका वा भाषा जातजाति, लिङ्ग, उमेर, शिक्षा, पेशा, जस्ता कारणले प्रभावित र सिर्जित हुने गर्दछ ।

वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक स्तरका आधारमा व्यक्तिहरूको समन्वय समाजमा फरक फरक किसिमको छ । विभिन्न वर्गहरूले गर्दा समाजमा क्षेत्रीय, सामाजिक, प्रयोजनपरक जस्ता विभिन्न किसिमका भेदहरू रहेका छन् । भाषामा सामाजिक भेद विभिन्न किसिमका भेदहरू रहेका छन् । वर्गीय तथा प्रतिष्ठाको क्रमका आधारमा मध्यम भेद र निम्न भेद, शिक्षाका आधारमा शिक्षित भेद र अशिक्षित भेद, लिङ्गका आधारमा पुरुष भेद र महिला भेद पाइने गर्दछ । उमेरका आधारमा बाल, युवा, प्रौढ र वृद्ध रहेका हुन्छन् । यिनै आधारमा यस 'उलार' (लघु) उपन्यासलाई विश्लेषण गरिएको छ ।

समस्याकथन

अनुसन्धान कार्यका निम्ति छनौट गरिएको कुनै पनि अनुसन्धेय विषयवस्तु समस्या हो । समस्या भएको विषयवस्तुमा नै अनुसन्धान गर्ने गरिन्छ । एक अर्काको भावना बुझ्ने माध्यम भनेको भाषा हो । भाषाको माध्यमबाट व्यक्तिले विचार प्रकट गर्दछ । भाषाद्वारा नै जीवनका यावत् क्रियाकलापप्रति चिन्तन, मनन, भाव र विचार प्रकट गर्ने गरिन्छ । भाषाद्वारा समाजमा पारस्परिक सम्बन्धको विकास हुन्छ ।

सामाजिक सम्पर्कका लागि व्यक्ति वा समुदायले एउटै भाषाका एकभन्दा बढी भेद मात्र नभई एकभन्दा बढी भाषाको पनि प्रयोग गर्ने गर्दछन् । समाजको संरचना अनुसार भाषा पनि फरक हुने गर्दछ । क्षेत्रीय, सामाजिक, जातीय, लैङ्गिक, उमेरजन्य, धार्मिक मूल्य र मान्यता शिक्षा जस्ता साँस्कृतिक तथा कालिक परिवेशमा भाषाको प्रयोग हुन्छ । जुन भौगोलिक, साँस्कृतिक तथा कालिक परिवेशमा भाषाको प्रयोग हो । सोही अनुसार नै त्यसको संरचना शब्दभण्डार आदिमा छाप परेको पाइन्छ । यस्ता समस्या समाधानका लागि पनि सामाजिक अध्ययन गर्न आवश्यक छ ।

कुनै पनि समाजमा रहेको सामाजिक परिवेश साहित्यमा पनि परेको हुन्छ । त्यसै रूपले गर्दा 'उलार' उपन्यासमा पनि समाजको वास्तविक परिवेश देख्न पाइन्छ । समाजका आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक, वर्ग, जाति, पेशा, लिङ्ग, उमेर, शैक्षिक अवस्था, सामाजिक भेद आदिको

सङ्गमको रूपमा 'उलार' उपन्यास रहेको छ । उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन नै यस शोधको प्रमुख समस्या हो । समग्रमा प्रस्तुत शोधकार्य निम्न लिखित समस्यामा केन्द्रित रहेको छ :

(क) कवि जोशीको कवि व्यक्तित्वको समीक्षात्मक मूल्याङ्कन के-कस्तो रहेको छ ?

(ख) 'बाँच र बाँचन देऊ' कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरुमा जनजागरणमूलक भाषाको भाषिक अवस्था के-कस्तो रहेको छ ?

शोधकार्यका उद्देश्यहरू

प्रस्तुत शोधका उद्देश्यहरू निम्नानुसार छन् :

(क) कवि जोशीको कवि व्यक्तित्वको समीक्षात्मक मूल्याङ्कन के-कस्तो रहेको छ ?

(ख) 'बाँच र बाँचन देऊ' कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरुमा जनजागरणमूलक भाषाको भाषिक अवस्था के-कस्तो रहेको छ ?

अध्ययनको औचित्य र महत्व

प्रस्तुत शोध आफैमा महत्वपूर्ण छ । जनसाहित्य जनताका जीवनसँग नजिकिएका हुन्छन् । यस्ता जनसाहित्यको निर्माणमा जनकविका जीवनसङ्घर्ष पनि खर्चिएको हुन्छ । लोक वा जन कल्याणका लागि सिर्जना गरिएका कविताहरू आफैमा गरिमायुक्त हुन्छन् । नेपाली साहित्यमा गोकुल जोशी एक स्थापित जनकवि हुन् । उनका कवितामा जनताका मुक्तिका लागि गरिएका सङ्घर्ष र पीडाहरूको भावपूर्ण अभिव्यक्ति पाइन्छ । ती भावहरू जनभावनानुरूप जनभाषाका दृष्टिले अध्ययनीय रहेका छन् भन्ने मूल्याङ्कन यस शोधबाट निष्कर्षका रूपमा आएको यसको औचित्य र महत्व स्वतः देखिन्छ ।

भाषाको समाजपरक अध्ययनलाई सामाजिक भाषाविज्ञान भनिन्छ । सामाजिक दृष्टिले भाषाको अध्ययन सामाजिक भाषाविज्ञानमा हुन्छ । यस्तो अध्ययनमा सामाजिक भाषाको प्रयोगपरक अध्ययनमा जोड दिइन्छ । भाषा सामाजिक सम्प्रेषण एवम् व्यवहारको महत्वपूर्ण र प्रभावकारी अध्ययन भएकोले पनि समाजमा यसको के कस्ता सन्दर्भमा र कसरी प्रयोग हुन्छ भन्ने कुराको अध्ययन गर्न जरुरी हुन्छ ।

भाषा सामाजिक वस्तु भएकोले यसका वाक्प्रतीकहरू केवल भाषिक प्रतीकका रूपमा मात्र व्यवस्थित हुँदैनन् । ती प्रतीकहरूले मानिसका आस्था, सामाजिक व्यवस्था र संस्कृतिको पनि

प्रतिनिधित्व गरेका हुन्छन् । त्यसैले भाषालाई सामाजिक प्रतीकका रूपमा मान्नुका साथै सम्पर्क भाषा, मानक भाषा जस्ता पक्षको अध्ययन गर्न अर्थात् भाषालाई सामाजिक व्यवहारका रूपमा अध्ययन गर्ने भाषा विज्ञानलाई समाजभाषाविज्ञान भनिन्छ (न्यौपाने, २०६२: १०९) । यस शोधकार्य अगाडि न्यून मात्रामा मात्र समाज भाषिक अध्ययन विश्लेषणको आधार तयार हुने भएकाले शैक्षिक क्षेत्रमा यसको महत्त्व रहेको छ । नेपाली साहित्यमा विभिन्न किसिमका उपन्यास लेखिएका छन् । साहित्यका विभिन्न विधामध्ये उपन्यास विधा एउटा शक्तिशाली विधा हो । प्रायोगिक भाषा विज्ञानको नवीनतम् शाखाको रूपमा सामाजिक भाषाविज्ञानलाई लिन सकिन्छ । साहित्य विधामा यसले प्रयोगको स्थितिको जानकारी गराउने गर्दछ ।

यस अध्ययनबाट साहित्यकार, शिक्षाविद्, पाठ्यक्रमविद्, दार्शनिक तथा अध्ययनकर्ताहरूलाई नेपाली साहित्यिक कृतिमा आधारित रहेर समाजभाषिक अध्ययन गर्न विभिन्न दृष्टिकोणले व्याख्या विश्लेषण गर्न पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री, शिक्षण विधि, मूल्याङ्कन प्रणाली, छनोट गर्न र शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूलाई 'उलार' उपन्यासको अध्ययन गर्न थप सहयोग पुऱ्याउने हुँदा यस अध्ययनको औचित्य र महत्त्व रहेको छ ।

अध्ययनको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोध कवि जाशीका 'बाँच र बाँचन देऊ' कविता सङ्ग्रह २०१४ मा रहेको र उनका कवि व्यक्तित्ववारे अभिव्यक्त धारणाहरू समेत समेट्दै सम्पादक सुकुम शर्माबाट २०५९ सालमा सम्पादित 'गोकुल जोशीका सङ्कलित रचनाहरूमा सङ्कलित 'बाँच र बाँचन देऊ' कवितासङ्ग्रह र त्यसमा सन्दर्भित विभिन्न विद्वानका कवि जोशीका वारेमा अभिव्यक्त मुख्य मुख्य धारणामा मात्र यो शोध सीमित रहेको छ ।

शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई व्यवस्थित तुल्याउनका लागि शोधपत्रलाई पाँच अध्ययनमा विभाजन गरी निम्नानुसारको रूपरेखामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय एक : शोधपरिचय

अध्याय दुई : साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक प्रारूप

अध्याय तिन : शोधविधि र अध्ययन प्रक्रिया

अध्याय चार : अध्ययनको व्याख्या र विश्लेषण

अध्याय पाँच : सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

सन्दर्भसामग्री